

MARIAN SURDACKI  
Lublin

## ŻYCIE RELIGIJNE PODOPIECZNYCH SZPITALA ŚWIĘTEGO DUCHA W RZYMIE W XVII I XVIII WIEKU

Zarówno w średniowieczu, jak i w okresie potrydenckim szpitale jako instytucje pozostające w bardzo dużym stopniu pod zarządem kościelnym były miejscem, w którym szczególnie troszczono się o życie religijne swoich podopiecznych. Zgodnie z nauką Kościoła, z jednakową troską dbano o fizyczne wyleczenie chorego oraz o jego duszę i zbawienie. Tego typu filozofię ze szczególną gorliwością starano się stosować w szpitalach prowadzonych i zarządzanych przez zakony. Tak też było w rzymskim szpitalu św. Ducha, ufundowanym w 1198 r. przez papieża Innocentego III, związanym integralnie z zakonem duchaków, w którym życie religijne i duchowe jego pensjonariuszy było kształtowane przez rezydujących tam stale zakonników i zakonnice. Do rozwijania szczególnej gorliwości religijnej wśród podopiecznych obligowały szpital jego bezpośrednie związki z Watykanem. Jako szpital papieski i największa placówka charytatywna w ówczesnym świecie chrześcijańskim („Archiospedale Apostolico”), stanowił on model i wzorzec dla pozostałych instytucji szpitalnych również w sferze kształtowania i organizacji życia religijnego.

Dwudziestego piątego grudnia 1623 r. brat Domenico Borgarucci, sekretarz i archiwista zakonu św. Ducha, a zarazem jego członek, formułując regulamin normujący i ukazujący sposób sprawowania rządów nad szpitalem przez duchaków, wyraził następującą opinię: „Acciò gl’infermi et esposti, li quali quotidianamente vengono a curarsi in questo archihospitale apostolico di Santo Spirito, fussero con i debiti modi governati et aiutati tanto nel servizio dell’anima quanto del corpo [...]”. Był to apel o to, aby przybywających codziennie do szpitala chorych oraz podrzuteków wspomagać ze wszystkich sił na równi opieką ducho-

wą, jak i medyczną, a więc leczyć zarówno ich ciała, jak i dusze<sup>1</sup>. Należy tu przypomnieć, iż w ramach szpitala św. Ducha działały dwie odrębne, choć mające wspólną administrację instytucje, tj. właściwy szpital dla chorych oraz przytułek dla dzieci porzuconych. W obu z nich kładziono ogromny nacisk na praktyki religijne i wychowanie pensjonariuszy w duchu wiary katolickiej. Według cytowanego wyżej regulaminu z 1623 r., chory po przybyciu do szpitala i odbyciu wstępnych badań lekarskich musiał natychmiast wypowiedzieć się u jednego z 4 dyżurujących spowiedników, a następnego dnia przyjąć komunię św.<sup>2</sup> Można więc przypuszczać, że każdy, kto pragnął znaleźć miejsce w szpitalu, musiał być osobą wierzącą, natomiast mało prawdopodobne jest, aby chory nie wyznający wiary katolickiej lub w ogóle niewierzący mógł być w nim hospitalizowany<sup>3</sup>. Ustawodawstwo szpitalne nie precyzowało jednak wprost, czy warunkiem bezwzględnym otrzymania miejsca w szpitalu była przynależność do wiary katolickiej i jej praktykowanie.

Aktywnego praktykowania zasad wiary katolickiej wymagano nie tylko od pensjonariuszy, ale również od całego świeckiego personelu szpitalnego, który obowiązkowo raz w miesiącu oraz w podstawowe święta („feste principali”) musiał przystępować do sakramentu Eucharystii<sup>4</sup>.

W wypadku chorych, troska władz szpitala o ich dusze ograniczała się wyłącznie do okresu pobytu i leczenia w tej instytucji. Inaczej było z podrzutekami. Już od momentu przyniesienia dziecka „alla Ruota”, szpital przejmował na zawsze całkowitą odpowiedzialność za jego edukację, szczególnie zaś za formację religijno-duchową<sup>5</sup>. Zainteresowanie szpitala życiem religijnym swoich podopiecznych nie słabło również w czasie, kiedy przebywali oni w domach wychowujących je mamek, na służbie, a nawet wtedy, gdy zakładali własne rodziny. Przejawem tego zaangażowania było stawianie potencjalnym mamkom, opiekunom, rzemieślnikom, rodzinom adoptującym lub kandydatom na mężów

---

<sup>1</sup> „Relatione del modo, che si tiene da religiosi di Santo Spirito in Sassia di Roma nel governo dell'archiospedale apostolico di Santo Spirito, et dell'ordine, che si osserva nella cura degl' infirmi, et esposti, scritta da fra Domenico Borgarucci religioso, et secretario del medesimo Ordine”, Biblioteca Apostolica Vaticana, BARBERINO LATINO 10683 (ff. 2-29v), cap. II.

<sup>2</sup> Tamże, cap. III.

<sup>3</sup> R. G r é g o i r e, „Servizio dell'anima quanto del corpo” nell'ospedale romano di Santo Spirito (1623), „Ricerche per la storia religiosa di Roma”, 3(1979), s. 228-230, Edizioni di Storia e Letteratura.

<sup>4</sup> Tamże, s. 28.

<sup>5</sup> Szczegółowe rozważania na temat procedury podrzucania dzieci do szpitala św. Ducha w Rzymie i opieki nad nimi zawiera artykuł: M. S u r d a c k i, *Dzieci porzucone w Rzymie i okolicach w XVIII wieku*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 22(1994), z. 2, s. 84-108.

wygórowanych wymogów co do ich moralności oraz prawidłowego stosunku do wiary katolickiej i praktyk religijnych<sup>6</sup>.

Porzucone dzieci przyjmowano do grona wyznawców katolicyzmu poprzez chrzest, dokonywany niebawem po podrzuceniu do szpitala. Ceremonię chrztu przeprowadzano wyłącznie w sytuacji, gdy przy dziecku nie znaleziono dokumentu zaświadczającego, iż zostało ono już wcześniej ochrzczone<sup>7</sup>. Z małymi wyjątkami prawie wszystkie podrzutki po krótkim pobycie w przytułku znajdowały opiekę u mamek pozaszpitalnych, u których spędzały około 10 kolejnych lat swojego życia. W ich domach więc „bambini esposti” zdobywały podstawy wiary i rozwijały swoją religijność. Ich edukacja w tym zakresie nie różniła się niczym od wychowania dzieci żyjących w normalnych rodzinach, była więc niejako odbiciem ogólnego poziomu świadomości religijnej ówczesnego społeczeństwa. I wtedy jednak władze szpitalne, poprzez okresowe kontrole i wizytacje, starały się wpływać na formację duchową swoich podopiecznych. W wypadku stwierdzenia braków w wiedzy religijnej u dzieci – wynikających z nieprawidłowego wychowania – szpital zastrzegał sobie prawo do zmiany opiekunów.

Po około 10-letnim z reguły pobycie u mamek i w rodzinach zastępczych porzucone dzieci znowu powracały do szpitala i w zależności od płci były lokowane w „Conservatorio” lub w „Scuola dei Putti”. Od tego momentu aż do ponownego opuszczenia murów szpitalnych (adopcje, służba, nauka rzemiosła, małżeństwa) ich edukacja religijna spoczywała wyłącznie w rękach bezpośrednich przełożonych, najczęściej osób duchownych<sup>8</sup>. Rozporządzenie przełożonego generalnego szpitala, Giovanniego Battisty Ruiniego, z 1587 r. zobowiązywało mistrzynie („Maestre”) do nauczania wychowanek „Conservatorio” codziennych modlitw: „Pater Noster”, „Ave Maria”, „Credo” oraz „Salve Regina”. Można z tego wnosić, że porzucone dzieci wychowywane przez mamki nie zdobywały u nich nawet podstawowych zasad wiary, skoro pacierza musiały się uczyć dopiero po powrocie do szpitala<sup>9</sup>.

<sup>6</sup> O kobietach pełniących funkcję mamek opiekujących się podrzutkami szpitalnymi traktuje artykuł: C. S c h i a v o n i, *Le balie del brefotrofio dell'ospedale di Santo Spirito in Saxia di Roma tra '500 e '600*, „Archivi e Cultura”, 25-26 (1992-1993) nuova serie: *Il Centro di Ricerca*, s. 177-242; zob. też S u r d a c k i, art. cyt., s. 98-104.

<sup>7</sup> Zob. S u r d a c k i, art. cyt., s. 98-99.

<sup>8</sup> O losach kilkunastoletnich wychowanków szpitala św. Ducha w Rzymie oddanych w adopcję, na służbę, na naukę rzemiosła lub wydawanych za mąż szczegółowo traktują artykuły: M. S u r d a c k i, *Losy wychowanków szpitala Św. Ducha w Rzymie w XVIII wieku* (w druku) oraz t e n ż e, *Małżeństwa szpitala Św. Ducha w Rzymie w XVII-XVIII wieku* (w druku).

<sup>9</sup> Nr 12 bis: Ordini del Reverendissimo Monsignore Giovanni Battista Ruini Commendatore

Tak jak i dla wszystkich wyznawców katolicyzmu, również i dla podopiecznych szpitala św. Ducha jednym z najważniejszych wydarzeń w procesie kształtowania ich wiary i religijności było przystąpienie do pierwszej komunii św. Sakrament ten przyjmowały porzucone dzieci w wieku około 12 lat. Świadczy o tym zarządzenie przełożonego generalnego szpitala – Virgilio Spada – z 1660 r., według którego wszystkie „Zitelle” zbliżające się do 12. roku życia były zobowiązane w okresie Wielkiego Postu przygotowywać się do pierwszej komunii św., której ceremonia odbywała się w Wielkanoc. Obowiązek należytego przygotowania pensjonariuszek przytułku do świadomego przyjęcia sakramentu Eucharystii spoczywał na spowiedniku („Confessore”), mistrzyniach („Maestre”) oraz przełożonym kościoła szpitalnego („Priore della Chiesa”)<sup>10</sup>. Ustanowienie wieku 12 lat jako upoważniającego do przystąpienia do pierwszej komunii pozwala sądzić, iż sakramentu tego nie udzielano porzuconym dzieciom w czasie pobytu w rodzinach zastępczych oraz że władze szpitalne świadomie odwlekały tę uroczystość, dążąc do tego, aby zgodnie z prawem wszystkie oddane „ad allattare ed allevare” podrutki zdążyły powrócić do szpitala. Istniało też z pewnością przekonanie, że pozbawione należytej opieki religijnej, przebywające u mamek i rozproszone po wielu odległych parafiach dzieci nie zostaną do tej uroczystości należycie przygotowane. Pomimo że porzucone dzieci zamieszkiwały w różnych miejscowościach, to jednak ich macierzystym kościołem parafialnym, aż do momentu całkowitego usamodzielnienia się, pozostawał szpitalny kościół św. Ducha w Rzymie. W nim też „bambini esposti” i „Zitelle” (podopieczne „Conservatorio”) otrzymywały wszystkie ważniejsze sakramenty św.: chrzest, komunię, bierzmowanie, a nawet – w wypadku zamążpójścia mieszkających w „Conservatorio” dziewcząt – ślub.

Regularne i częste przystępowanie do sakramentów spowiedzi i komunii św. należało do najważniejszych obowiązków religijnych mieszkank „Conservatorio”, stanowiło też zasadniczy fundament w rozwoju i umacnianiu ich wiary i duchowości. Częstotliwość wypełniania wspomnianych sakramentów była ściśle normowana przez regulaminy i zależała w głównej mierze od wieku

---

dell’Apostolico Hospitale di S. Spirito di Roma pubblicati sotto il di primo gennaio 1587, rozdział „Delle Zitelle”. Wszystkie wykorzystane w artykule źródła znajdują się w Archivio di Stato di Roma, w dziale tematycznym: Archivio dell’Archiospedale di Santo Spirito. Podawane w przypisach numery sygnatur oznaczają poszczególne teczki, w których znajdują się cytowane źródła.

<sup>10</sup> Nr 1305: Ordini per dentro il Monastero 1660, s. 4; zob. też Nr 1414B: Stato dell’officij, Provisioni, e salariati, del Ven., Archiospedale di S. Spirito, tanto di Roma quanto di Campagna, s. 41-42; Nr 1305: Regolamento delle Zitelle del Conservatorio di Monsignor Pallavicini Comendatore, 1748. Regole che devono osservarsi nel V. Conservatorio del Sagro Apostolico Archiospedale di Santo Spirito di Sassia di Roma.

pensjonariuszek. Według rozporządzenia z 1660 r., mieszkające wspólnie w klasztornej przytułku zakonnice i „Zitelle” miały traktować spowiedź św. jako najwyższe dobro gwarantujące zbawienie ich duszy<sup>11</sup>. Pochodzący z tego samego roku regulamin nakazywał zakonnicom odbywanie spowiedzi w każdą niedzielę oraz we wszystkie obowiązujące święta kościelne („Feste di Precetto”), natomiast podeszłe w latach („attempate”) podopieczne przytułku miały spowiadać się przynajmniej raz w miesiącu, pensjonariuszki zaś najmłodsze i w średnim wieku – w miarę możliwości – jak najczęściej<sup>12</sup>. Inny dekret z tego okresu zobowiązywał „Zitelle del Conservatorio” do wypełniania sakramentów spowiedzi i Eucharystii w każdą pierwszą niedzielę miesiąca oraz we wszystkie uroczystości kościelne („tutte le Solennità”)<sup>13</sup>.

Niezwykle dokładną instrukcję normującą częstotliwość odbywania spowiedzi i przystępowania do komunii w zależności od wieku pensjonariuszek wydano w 1748 r. Na jej mocy około 300 dorosłych wychowanek przytułku podzielono na cztery grupy. Do pierwszej z nich zaliczono kobiety 50, 60, 70 i 80-letnie, które miały obowiązek przyjmowania komunii we wszystkie niedziele i święta. Pensjonariuszki 30 i 40-letnie miały spełniać ten obowiązek co 8 dni, natomiast liczące od 16 do 30 lat – co 15 dni. Ostatnia grupa przebywających w „Conservatorio” dziewcząt, które nie ukończyły jeszcze 16 lat, miała przystępować do sakramentu Eucharystii w zależności od uzdolnień („secondo capacità”) raz na 20 dni lub raz w miesiącu. Z powyższej instrukcji wynika, że im starsze były pensjonariuszki, tym częściej były zobowiązane przyjmować komunię św. Odwrotnie było z sakramentem spowiedzi, który częściej miały przyjmować „Zitelle” młodsze. Aby usprawnić i umożliwić wypełnianie wymienionych sakramentów tak ogromnej liczbie pensjonariuszek, spowiedź św. w przytułku odbywała się każdego dnia. Codziennie też istniała możliwość przystąpienia do sakramentu Eucharystii. W połowie XVIII w., niezależnie od przebywających codziennie w „Conservatorio” miejscowych spowiedników, dwa razy w roku – w Wielki Post i w uroczystość św. Tekli – korzystano dodatkowo z pomocy tzw. spowiednika nadzwyczajnego („Confessore Straordinario”)<sup>14</sup>.

Chcąc zagwarantować pensjonariuszkom solidną opiekę religijną i umożliwić spowiedź – w zależności od potrzeb, w dogodnym dla nich czasie – utrzymywano w przytułku stałych spowiedników sprawujących posługę duchową dla za-

<sup>11</sup> Nr 1305: Ordini per dentro il Monasero 1660.

<sup>12</sup> Nr 1305: Questo è il modo del vivere, governare, che fanno le Monache, e Zitelle sue di S. Spirito in Sassia di Roma, indegenissime Severe, e Suddite etc. 1660.

<sup>13</sup> Nr 1414B: Stato dell'officij [...], s. 42.

<sup>14</sup> Nr 1305: Regolamento delle Zitelle del Conservatorio [...].

konnic oraz świeckich mieszkank przytułku. W spowiadaniu pensjonariuszek dwa razy w roku uczestniczyli też dwaj spowiednicy nadzwyczajni<sup>15</sup>. W 1759 r. misję spowiedników w „Conservatorio” pełniło dwóch duchownych; jednym z nich był kapłan świecki („Prete Secolare”), drugim – zakonnik ze zgromadzenia kanoników regularnych św. Ducha („un Canonico”). Mieszkancom przytułku przysługiwało prawo wyboru spowiednika spośród dwu wymienionych kapłanów. Pozwalano im również na odbywanie sakramentu pojednania u zastępcy proboszcza kościoła szpitalnego („Vice Curato della Chiesa”). I w tym okresie do spowiadania „Zitelle” od czasu do czasu, przed ważniejszymi uroczystościami desygnowano spowiedników nadzwyczajnych<sup>16</sup>.

Przeznaczeni do pełnienia służby w przytułku „Confessori” oprócz obowiązku spowiadania „Zitelle” byli odpowiedzialni ponadto za odprawianie porannych mszy w kościele św. Tekli, znajdującym się na terenie dawnego klasztoru duchaczek. Nie mogli oni opuszczać swoich kwater nawet w nocy, by móc w razie potrzeby spieszyć z posługą duszpasterską do chorych lub umierających pensjonariuszek, udzielać im sakramentów św. i wsparcia duchowego oraz asystować przy śmierci<sup>17</sup>. Główna jednak opieka nad osobami umierającymi, w ostatnich chwilach ich życia, należała do czterech kapłanów ze zgromadzenia św. Ducha, tzw. protektorów polecających dusze konających („Raccomandatori d’Anime”). Ich misja polegała na obecności przy umierającym pensjonariuszu szpitala, pocieszaniu go, uspokajaniu, wspomaganie modlitwami, tłumaczeniu sensu śmierci i poleceniu jego duszy Bogu. Mieli oni również udzielać konającemu sakramentu ostatniego namaszczenia olejami świętymi („l’estrema unzione”)<sup>18</sup>. W sumie więc „Raccomandatori d’Anime” byli zobowiązani troszczyć się o dobrą i godną śmierć podopiecznych szpitalnych. We wrześniu 1744 r. papież Benedykt XIV udzielił miejscowym, jak i obcym kapłanom przybywającym do szpitala i do „Conservatorio” z sakramentami św. pełnomocnictw do udzielania błogosławieństwa „in Articulo Mortis” wszystkim chorym tam umierającym<sup>19</sup>. Ustawodawstwo określające sposób sprawowania opieki duchowej nad chorymi i umierającymi pensjonariuszami szpitala nie zawsze było konsekwentne i jednoznaczne. Oto bowiem 4 lata wcześniej, w październiku 1740 r.,

<sup>15</sup> Nr 1305: Anonimowy rękopis z 1631 r., paragraf „Circa le Zitelle”.

<sup>16</sup> Nr 1305: Relazione delle Cose della Casa del Eminentissimo Castelli l’anno 1759 („Confessore del Conservatorio”), s. 147-148.

<sup>17</sup> Nr 1305: Offizio del Confessore delle Monache, s. 56-58.

<sup>18</sup> Nr 1305: Offizio della Priora del Conservatorio; Nr 1409: Regole da osservarsi nell’Arcispedale di San Spirito in Sassia. In Roma Per Michele Cortellini 1654, s. 21-25.

<sup>19</sup> Nr 1409: Facoltà di dare la Benedizione in „Articulo Mortis” agl’Infermi, 1744, s. 120-121.

wizytujący szpital z polecenia papieża kardynał Lanfredini dozwalał udzielania sakramentów św. pensjonariuszkom przytułku oraz asystowania przy ich śmierci jedynie lokalnym spowiednikom<sup>20</sup>.

Troszcząc się o zbawienie chorych i umierających „Zitelle” oraz zabezpieczenie im wsparcia duchowego, nie dopuszczano jednak pod żadnym pozorem do łamania obowiązującej w przytułku klauzury, a tym samym do narażania instytucji na jakiegokolwiek zagrożenia i skandale moralno-obyczajowe. W związku z tym kapłani wezwani do posługi duszpasterskiej mogli udzielać sakramentów św. chorym pensjonariuszkom wyłącznie w wydzielonej *infirmarii*, w asyście przełożonej przytułku, ubrani w szaty liturgiczne<sup>21</sup>. Regulamin z 1660 r. zabraniał pielęgniarkom wzywania, bez naglącej potrzeby, spowiedników do chorych pensjonariuszek bez zgody przełożonej lub jej zastępczyni. Spowiednicy mogli wkraczać w ciągu dnia na teren klasztornego przytułku w obecności przełożonej, natomiast nocą towarzyszyć im miała dodatkowo jeszcze inna zakonnica. Regulamin nakazywał ponadto, aby ze względu na doniosłość sytuacji „Zitelle” przystępowały do komunii z należąną pobożnością, z przykrytymi piersiami („*nè scoperte in petto*”), przysłoniętą twarzą i z oczyma zwróconymi wyłącznie w kierunku św. sakramentu. Zabroniono również głośnego rozmawiania i plotkowania oraz czynienia wrzasków i hałasu w kościele i klasztorze podczas mszy i wspólnie odbywających się tam modlitw<sup>22</sup>. Z powyższych założeń wynika, iż ogólna dyscyplina w „Conservatorio” oraz zachowanie jego podopiecznych w czasie odprawiania praktyk religijnych w rzeczywistości nie zawsze odpowiadało obowiązującym normom i z pewnością często naruszało sakralno-zakonną atmosferę instytucji. Świadczy o tym również wydany w 1740 r. i powtórzony 8 lat później nakaz zaprzestania zwyczaju śpiewania i grania na instrumentach w przytułku bez odpowiedniego zezwolenia przełożonych<sup>23</sup>.

Omawiając przyjmowanie sakramentów św. przez „Zitelle del Conservatorio”, stanowiących zasadniczą podstawę w rozwoju ich wiary, należy jeszcze wspomnieć o sakramencie bierzmowania. Zgodnie z prawem szpitalnym, jego

<sup>20</sup> Nr 905: Ordini e Decreti della Santa Visita Apostolica 1737, s. 28; Nr 902: Visita Apostolica deputata della Santità di N. S. Papa Clemente XII nel Sagro, et Apostolico Archiospedale, Casa, e Banco di S. Spirito in Sassia di Roma, principiata dall' [...] Cardinal D. Leandro Porzia Visitatore Apostolico il di 22 Settembre 1737, s. 116.

<sup>21</sup> Nr 1305: Ordini per il Conservatorio di S. Spirito 1738. Giovanni Battista Spinola Comendatore, s. 77-78.

<sup>22</sup> Nr 1305: Ordini per dentro il Monastero 1660, s. 41-42.

<sup>23</sup> Nr 905: Ordini e Decreti della Santa Visita Apostolica 1737, s. 28; Nr 1305: Regolamento delle Zitelle [...], s. 3.

ceremonię przeprowadzano zawsze w przytułku, nie wiadomo jednak, w jakim wieku do niego przystępowano<sup>24</sup>.

Wypełnianie sakramentów św., zwłaszcza spowiedzi i komunii, stanowiło tylko jedną z form wychowania i życia religijnego mieszkank „Conservatorio”. Rejestr praktyk religijnych – rozwijanych i obowiązujących w przytułku – był niezwykle bogaty. Zamieszkując razem z duchaczkami, „Zitelle” prowadziły niemalże wspólny z mniszkami styl życia, kształtowany w duchu zakonnym. Ich codzienne obowiązki, a więc zarówno praca, jak i praktyki religijne, wyglądały i przebiegały prawie identycznie. Nie było w tym nic dziwnego, jako że przestępując progi przytułku, już od momentu porzucenia, jego podopieczne były wychowywane do stanu małżeńskiego bądź do przyszłego życia monastycznego.

W maju 1660 r. siostry zakonne rozpoczynały swój dzień porannym nabożeństwem śpiewanym („Offizio Divino in Coro”) w swoim kościele klasztornym. Po jego zakończeniu rozpoczynała się msza św., podczas której „Zitelle” odmawiały wspólnie z zakonnicami litanie i inne modlitwy. Identyczne modlitwy odbywały się również wieczorem. Do uczestnictwa w porannej mszy oraz rannych i wieczornych modlitwach były zobowiązane wszystkie „Zitelle”. Oprócz modlitw codziennych w kościele czy kaplicy najstarsze oraz w średnim wieku pensjonariuszki wysłuchiwały lektury religijnej w czasie spożywania posiłków. Podczas jedzenia jedna z nich czytała zawsze na głos księgi świętych lub inne księgi duchowe („libro spirituale o Libro dei Santi”). Najstarsze „Zitelle” czytały ponadto wieczorem „la Dottrina Cristiana”, w dni świąteczne zaś odprawiały dodatkowo nabożeństwo maryjne („L’Officio della Madonna”). To ostatnie nabożeństwo najmłodsze pensjonariuszki przytułku były zobowiązane odmawiać codziennie. Pieczę i kierownictwo nad wszystkimi wymienionymi modlitwami i nabożeństwami sprawowały siostry zakonne. W każdym tygodniu, przez cały rok, dorosłe „Zitelle” śpiewały też różaniec do Matki Boskiej („il Santissimo Rosario della Madonna”). Odbywało się to w ten sposób, że każda jego część była odprawiana w kolejne dni tygodnia: niedzielę, poniedziałek, wtorek i czwartek. W soboty odmawiały natomiast *Koronkę o Ranach Pana Jezusa* („la Coroncina delle Piaghe di Nostro Signor Gesù Cristo”)<sup>25</sup>.

Oprócz wymienionych modlitw, warto dodać, że np. w 1679 r. zarówno „Zitelle”, jak i zakonnice były zobowiązane jeszcze odmawiać brewiaż oraz modlić się do nowych świętych („Offici de Santi Novi”)<sup>26</sup>.

---

<sup>24</sup> Nr 905: Ordini e Decreti della Santa Visita Apostolica 1737, s. 28; Nr 1305: Regolamento delle Zitelle [...], s. 3.

<sup>25</sup> Nr 1305: Questo è il modo del vivere [...], s. 17, 19, 23.

<sup>26</sup> Nr 1305: Decreti di Visita dell’Eminentissimo Cardinal Acciajoli 1679, s. 74.



Opisane wyżej rodzaje i rozkład dzienny modlitw i praktyk religijnych obowiązujących mieszkanki przytułku stanowiły w dużym stopniu odbicie regulaminów praktykowanych w zakonach. Większość praktyk religijnych odprawiały zresztą podopieczne szpitala św. Ducha wspólnie z zakonnicami. Zarówno więc życie religijne, noszony przez nie strój, jak i obowiązkowa klauzura upodabniały całkowicie ich egzystencję do stylu życia zakonnego. Sytuacja w tym zakresie nie uległa żadnej zmianie również po oddzieleniu „Zitelle” od sióstr duchaczek i pozbawieniu tych sióstr prawa do administrowania przytułkiem.

Wydany w początkach XVIII w. przez papieża Klemensa XI regulamin, określający rozkład codziennych obowiązków pensjonariuszek „Conservatorio”, wyszczególniał jednocześnie zakres przewidzianych dla nich praktyk religijnych. Ich rodzaj, intensywność i godziny odprawiania zależały w pierwszym rzędzie od wieku „Zitelle”. Najstarsze i średnie pensjonariuszki, wyłączwszy chore i niezdolne do pracy, budziły się każdego poranka na znak dzwonu wzywającego na *Ave Maria*, po czym udawały się do kościoła szpitalnego na mszę i wspólne modlitwy ze śpiewaniem w chórze, godzinnym nabożeństwem („Officio Divino al Coro”). Po spełnieniu tych obowiązków udawały się one do refektarza na śniadanie, a następnie do prac fizycznych. Pracujące „Zitelle” miały śpiewać pochwalne pieśni na cześć Niepokalanej Maryi. Przerwa między przedpołudniową a popołudniową pracą była przeznaczona na obiad. Po drugiej zmianie pracy następowała kolacja, po której ponownie najstarsze i w średnim wieku „Zitelle” przechodziły do kaplicy kościelnej na podobne do porannych modlitwy. Cytowany regulamin lakonicznie tylko wspomina o powinnościach religijnych najmłodszych wychowanek przytułku. Bezpośrednio wynika jednak z niego, iż wieczorne modlitwy odbywały one w swoich sypialniach. Z przemilczeń w regulaminie można wnioskować, że nie wstawały tak wcześnie, jak ich starsze współmieszkanke i nie uczestniczyły we wszystkich, długich praktykach porannych<sup>27</sup>.

Bezpośrednia piecza nad praktykami religijnymi „Zitelle” spoczywała na przełożonych mistrzyniach poszczególnych szkół<sup>28</sup>. Odgórną jednak kontrolę nad ich życiem religijnym dźwżyła „Priora del Conservatorio”. Zobowiązana ona była m.in. do utrzymywania w każdej szkole, sypialni i miejscach odbywania modlitw sekretnych gwardii („Guardia Secreta”), których zadaniem było obserwowanie, czy wszystkie „Zitelle” spełniają swoje powinności, zwłaszcza

<sup>27</sup> Nr 1305: Rękopis zatytułowany „Clemens XI.P.O.M.”.

<sup>28</sup> Pod względem organizacyjnym „Conservatorio” dzieliło się na 7 szkół: Scuola di S. Pietro, Scuola di S. Giacomo, Scuola di S. Giovanni, Scuola di S. Filippo, Scuola di S. Bartolomeo, Scuola di S. Simone, Scuola di S. Tadeo.

religijne, zgodnie z nakazami Bożymi („il dovuto timor di Dio”). Również przełożona przytułku miała organizować w dni świąteczne tradycyjne procesje z udziałem najmłodszych pensjonariuszek („figliole”) oraz wybierać spośród nich zdolne do recytowania modlitw, po czym włączać je do odprawiania, wspólnie ze starszymi kobietami, porannych nabożeństw maryjnych. W ciągu dnia miała natomiast czuwać, aby w pełni angażowały się one w dzieła duchowe („operi spirituali”)<sup>29</sup>.

Największą możliwością odtworzenia praktyk religijnych, do jakich były zobowiązane mieszkanki „Conservatorio”, daje regulamin z 1748 r., wydany przez przełożonego generalnego szpitala, Mons. Pallavicini. Przedstawiając rozkład dnia i codziennych obowiązków „Zitelle”, uwzględnia on z wielką szczegółowością sposób i porządek odprawiania wszystkich modlitw i nabożeństw, a także całokształt ich życia w ciągu roku<sup>30</sup>. Starsze „Zitelle”, w liczbie około 300, wstawały z łóżek zimową porą o godzinie 12, latem zaś o 8, udając się następnie do kaplicy („Oratorio”) na poranne praktyki religijne. Rozpocynały się one modlitwą dziękczynną do Trójcy Przenajświętszej („ringraziamento della Santissima Trinità”), po czym recytowano trzecią część różańca świętego z tajemnicami („S. Rosario con li Ministeri”) za dusze wszystkich zmarłych dobroczyńców szpitala oraz *Litanie do Wszystkich Świętych* za żyjących benefaktorów. W dalszej kolejności odmawiano 7 razy *Ave Maria* oraz *Sub tuum presidium*, poświęcając je Najświętszemu Poczęciu („Santissima Concezzione”). Dodatkowo w dni powszednie, przed mszą św. lub po jej zakończeniu, starsze pensjonariuszki przygotowywały medytacje na temat refleksji duchowych św. Bernarda Finetti, które trwały zimową porą pół godziny, latem zaś 15 minut. Z kolei we wszystkie niedziele i święta, przed mszą, przeprowadzały – jako przygotowanie do komunii św. – medytacje duchowe według św. Cezarego Franciotti. Nieco inny był zakres i sposób odprawiania praktyk religijnych najmłodszych pensjonariuszek („Zitelle Piccole”), których w tym czasie było również około 300. Ich pobudka następowała zawsze 2 godziny później niż „Zitelle Grandi”. Po wstaniu z łóżek również one całą gromadą udawały się do kaplicy, gdzie odbywały te same modlitwy, co starsze pensjonariuszki, z wyjątkiem dziękczynienia do Trójcy Przenajświętszej. Nie obowiązywał ich także udział w codziennej mszy św., jak i przeprowadzanie opisanych medytacji duchowych. Podczas praktyk religijnych – tak przez młodsze, jak i starsze pensjonariuszki – obecna miała być zawsze „Priora del Conservatorio”. Oprócz utrzymywania należytej dyscy-

<sup>29</sup> Zob. przypis 27, cap. I.

<sup>30</sup> Nr 1305: Regolamento delle Zitelle [...].

liny jej zadaniem było przewodniczenie i kierowanie modlitwami i nabożeństwami. Żadna z „Zitelle” nie mogła podnieść się z pozycji klęczącej przed sygnałem dzwonka, dawanym przez przełożoną. W trakcie dzwonienia pensjonariuszki były zobowiązane odmawiać psalmy pokutne i modlitwy żałobne („Miserere”) za wszystkich, ostatniej nocy zmarłych podopiecznych szpitala. Dopiero po ustaniu brzmienia dzwonka można się było podnieść i zakończyć obrzędy religijne<sup>31</sup>.

Odbywszy poranne obowiązki duchowe, wszystkie – bez względu na wiek – „Zitelle” udawały się na śniadanie, po którym przystępowały do codziennych zajęć fizycznych. Praca była wypełniana słuchaniem recytowanej na głos doktryny katolickiej i śpiewaniem *Laudi Spirituali*. O godzinie 14.30 zimą i o 17 latem, po zakończeniu pracy przedpołudniowej, najmłodsze „Zitelle” spożywały w refektarzu trwający pół godziny obiad. W czasie obiadu przełożona przytułku dawała sygnał dzwonkiem na znak ciszy, w czasie której słuchano przez około 15 minut czytanych na głos lekcji z ksiąg duchowych („la lezione del Libro Spirituale”). Obiad kończył się modlitwą za żyjących i zmarłych pensjonariuszy szpitala. Po spożyciu posiłku przez najmłodsze pensjonariuszki, obiad trwający około 45 minut rozpoczynały ich starsze współmieszkanki. Również jego spożywanie było wypełnione półgodziną lekturą ksiąg duchowych. W dni powszednie podczas spożywania obiadu dorosłym pensjonariuszkom czytano pisma o. Rodrigeza oraz książkę *Il Cristiano Istruito*, w niedzielę tłumaczono im Ewangelię, w Wielkim Poście – w ciągu dnia – czytano kazania o. Zappata (*Le Predice del P. Zappata*), a wieczorem ponownie Ewangelię oraz kazania („li Sermoni”). W okresie Wielkiego Tygodnia „Le Zitelle Grandi” wysłuchiwały natomiast poszczególnych części Męki Pana Jezusa. Jeśli chodzi o „Zitelle Piccole”, to podczas obiadu dawano im jako lekturę księgi o życiu świętych<sup>32</sup>.

Po obiedzie wszystkie „Zitelle” otrzymywały (zimą – 1 godzinę, latem zaś 2) czas wolny na własne zajęcia i rozrywki, po czym, na dźwięk dzwonka, przechodziły do swoich szkół w celu rozpoczęcia prac popołudniowych. Przystąpienie do zajęć było poprzedzone wezwaniem do Matki Boskiej oraz głośnym recytowaniem niektórych modlitw, według tego samego co rano porządku. Popołudniowe zajęcia były przeplatane modlitwami za umierających mieszkańców przytułku. Po skończonej pracy wszystkie starsze i młodsze „Zitelle” gromadziły się wspólnie na modlitwy wieczorne, odmawiając w kolejności: trzecią część różańca świętego za żyjących dobroczyńców, zwłaszcza za papieża, 7

<sup>31</sup> Tamże, s. 1-2.

<sup>32</sup> Tamże, s. 6.

razy *Ave Maria* do Przenajświętszego Poczęcia z *Litaniją do Matki Boskiej* oraz *Sub tuum presidium*. Modlitwy kończyły się poleceniem Bogu wszystkich duchowych i doczesnych spraw szpitala. Po mszy następowała kolacja, po której rozchodzono się do własnych szkół. Przed pójściem do łóżek następowała następna seria modlitw: *Ofiarowanie Męce Pańskiej* („Offerte di Nostro Signore”), błagania i prośby do Niepokalanej Maryi oraz podziękowania Duchowi Świętemu za miejsce i opiekę w szpitalu. Całodzienne praktyki religijne kończyły się odmówieniem czterech *Aktów: Wiary, Nadziei, Miłosierdzia i Skruchy*. Dopiero wtedy, „con la pace del Signore: Iddio”, można było rozpocząć nocny wypoczynek i sen<sup>33</sup>.

Opisany rozkład zajęć, a zwłaszcza obrzędów religijnych odprawianych przez „Zitelle”, miał miejsce w dni powszednie. Nieco inaczej wyglądało ich życie religijne w niedziele i obowiązujące święta kościelne. Centralną uroczystością była wtedy uroczysta, przedpołudniowa msza św. z przyjmowanym przez absolutną większość pensjonariuszek sakramentem Eucharystii. Po jej zakończeniu wszystkie umiejące czytać „Zitelle” recytowały nabożeństwo do Błogosławionej Dziewicy, a następnie śpiewały *Litaniją do Wszystkich Świętych*. Po obiedzie, o godzinie 20 (latem co 15 dni, zimą co 8), głoszono dla pensjonariuszek różne nauki w formie kazań („la predica”). W okresie Wielkiego Postu – w niedziele i święta – w trakcie kazań odbywały się „Santi Esercizii”, po których odprawiano jeszcze: nieszpory, różaniec, niektóre modlitwy i ćwiczenia duchowe („lezioni spirituali”). Letnią porą, po południu, po odprawieniu zajęć duchowych, dawano pensjonariuszkom przytułku 3 godziny czasu do własnej dyspozycji – na odpoczynek, rozrywki i zabawy („divertimento e ricreazione”). Następnym punktem rozkładu zajęć w dni świąteczne były – wymienione już wcześniej – wieczorne modlitwy oraz kolacja<sup>34</sup>.

We wszystkie piątki przez cały rok „Zitelle” były zobowiązane do udziału w modlitwach za zmarłych i żyjących benefaktorów szpitala. Za pierwszych odmawiano *Dies ille Laudam*, za drugich natomiast *S. Rosario di quindici imposte con li Ministeri*. Z kolei w każdy poniedziałek odprawiano mszę żałobną za dusze zmarłych mieszkanek przytułku. Po jej zakończeniu uczestniczące we mszy „Zitelle” odmawiały jeszcze dodatkowo w tej intencji „una diesilla”. Wszystkie pensjonariuszki miały także obowiązek uczestniczyć w uroczystej mszy celebrowanej w dzień św. Józefa – protektora przytułku, jak i w dwunastu mszach odprawianych w ciągu roku, poświęconych Duchowi Świętemu Zgodnie

<sup>33</sup> Tamże, s. 6-7.

<sup>34</sup> Tamże, s. 5.

z tradycją, w czasie tej mszy „Madre Priora” dawała swoim podopiecznym jałmużnę. Do bardzo szerokiego i rozbudowanego rejestru praktyk religijnych obowiązujących „Zitelle del Conservatorio” w 1748 r. należy dodać nowenny do Błogosławionej Dziewicy, św. Józefa i św. Ducha, przeplatane licznymi modlitwami i ćwiczeniami duchowymi. Ponadto w okresie Wielkiego Postu, codziennie rano i wieczorem, „Zitelle” prowadziły rozważania Męki Pana Jezusa według księgi zatytułowanej *Parto di Mestizia*. Sześć razy w roku uczestniczyły też pensjonariuszki w recytowaniu *Officio Divino Blamante*. Nabożeństwo to było odprawiane w Boże Narodzenie, Wielkanoc, Zielone Świątki, Święto Wniebowstąpienia Matki Boskiej, Boże Ciało oraz w uroczystość św. Tekli<sup>35</sup>.

Bardzo ważną formę duszpasterstwa rozwijającego i umacniającego wiarę i duchowość pensjonariuszek przytułku stanowiły odbywające się co jakiś czas dni skupienia („ritiri spirituali”), przybierające formę rekolekcji. „Esercizi Spirituali” w szpitalu św. Ducha odbyły się np. w dniach od 16 do 29 maja 1760 r. Pierwsza ich tura była przeznaczona wyłącznie dla chorych przebywających w szpitalu, druga zaś, trwająca od 25 do 29 maja, dla pensjonariuszek „Conservatorio”. Rekolekcje prowadzone przez jezuitę, o. Rosetti, zakończyły się komunią generalną<sup>36</sup>.

Niezwykle ważną rolę w całokształcie życia duchowego szpitala i uświetnianiu odprawianych tam praktyk religijnych pełnił chór. Towarzyszył on większości uroczystości religijnych i przewodniczył w prowadzeniu modlitw i nabożeństw, odprawianych zwłaszcza w okresie ważniejszych świąt czy wydarzeń kościelnych. Wybierano do niego najzdolniejsze spośród pensjonariuszek przytułku, przede wszystkim umiejące dobrze czytać, śpiewać oraz odznaczające się nienaganną wymową i intonacją. Przynależność do chóru wprowadzała niejako „Zitelle” w wyższe stopnie wtajemniczenia i zaangażowania religijnego. Uczestnictwo w chórze stanowiło pośrednią formę między życiem klasztornym a świeckim. Prawie do końca XVII w. przyszłe siostry duchaczki tam zdobywały swoją formację zakonną. Duchaczki, prowadząc rekrutację do swego zgromadzenia, starały się najpierw zwerbować najlepsze młode pensjonariuszki do chóru, które już potem bardzo często obierały drogę zakonną. Głównym zadaniem chóru było recytowanie lub śpiewanie tekstów różnych modlitw (np. psalmów) w czasie wspólnie odprawianych w szpitalu nabożeństw. Niezależnie od

<sup>35</sup> Tamże, s. 3, 5.

<sup>36</sup> Nr 61: Memorie delle cose più Notabili accadute circa gli Affari del Venerabile Archiospedale di S. Spirito da 28 Luglio sino a 28 Dicembre 1759. Il presente giornata fino al 1759 fu scritto da Monsig. Giuseppe Castelli Commendatore di S. Spirito, e quindi continuato fino al Dicembre 1664 da Monsig. Ludovico Calino di Lui Successore, s. 155.

uczestnictwa w chórze jego członkinie, podobnie jak reszta pensjonariuszek, były zobowiązane do uczestnictwa w codziennych pracach fizycznych<sup>37</sup>.

Zdecydowaną większość religijno-duchowych powinności, takich jak spowiedź, przyjmowanie komunii św., uczestnictwo w porannej mszy czy codzienne modlitwy, spełniały „Zitelle” w wewnętrznej, znajdującej się w „Conservatorio”, objętej klauzurą kaplicy („Oratorio”). Oprócz tego posiadały one usytuowany wewnątrz szpitala kościół publiczny („Chiesa publica”) pod wezwaniem św. Tekli, który również służył im jako miejsce odbywania modlitw, a zwłaszcza przeprowadzania ważniejszych uroczystości religijnych. Ze szpitalem był związany jeszcze jeden, największy, kościół parafialny św. Ducha. Był on jednocześnie świątynią macierzystą zakonu duchaków, w ich też rękach spoczywała jego administracja. Kościół ten pełnił funkcję parafii i spełniał podstawowe obowiązki duszpasterskie dla wszystkich hospitalizowanych chorych, jak również mieszkających w przytułku małych i dorosłych podzutek. Do kościoła uczęszczały „Zitelle” na ogół dość rzadko, przede wszystkim w czasie ogólnoszpitalnych uroczystości religijnych, np. podczas słynnych procesji do bazyliki św. Piotra. Należy dodać, że wszystkie obowiązki duszpasterskie w stosunku do mieszkank „Conservatorio” pełnili kanonicy ze zgromadzenia św. Ducha. Sprawowali oni obrzędy liturgiczne i msze w kaplicy i kościołach, do których uczęszczały „Zitelle”, byli ich spowiednikami, udzielali sakramentów chrztu, bierzmowania, komunii św., małżeństwa, ostatniego namaszczenia. W sumie więc byli oni odpowiedzialni za całość życia religijnego pensjonariuszek i ich formację duchową<sup>38</sup>.

Kaplica przytułkowa i kościół św. Tekli stanowiły miejsce kultu i wypełniania praktyk religijnych dla zdrowych i sprawnych fizycznie podopiecznych „Conservatorio”. W przytułku przebywało jednak zawsze mnóstwo kobiet chorych i kalekich, które nie mogły się poruszać i nie można ich było przenieść do wspomnianych świątyń. Aby umożliwić im odprawianie praktyk religijnych i korzystanie ze mszy św., wybudowano w *infirmarii* specjalną kaplicę. Wielokrotnie jednak posługi duszpasterskie na rzecz chorych pensjonariuszek mające się tam odbywać były zaniedbywane. W 1755 r. przełożony generalny szpitala, Antonio Maria Erba, stwierdził, że od pewnego czasu w kaplicy tej nie była odprawiana nawet niedzielna msza. Aby zaradzić tym zaniedbaniom, desygn-

<sup>37</sup> Zob. przypis 27, cap. IX.

<sup>38</sup> Nr 1298: Regulamin określający obowiązki i funkcje kanoników św. Ducha w stosunku do szpitala zaczyna się „Affinchè la voce del Signore [...]”. Autorem regulaminu jest „Commendatore” Buffalini.

wał jednego z kapłanów, którego zadaniem było sprawowanie nie tylko świątecznych, ale i codziennych mszy św. dla chorych<sup>39</sup>.

W 1761 r. przełożona „Conservatorio” wraz ze swymi podwładnymi zwróciła się do papieża z apelem o erygowanie „nella Corsia de Febricanti” ołtarza Krzyża św. („l’Altare del Santissimo Crocifisso”), aby znajdujące się tam chore i gorączkujące „Zitelle” mogły dzięki jego wizytowaniu uzyskać odpusty, tak jak pozostałe zdrowe pensjonariuszki, którym dana była możliwość nawiedzenia ołtarzy i innych świętych miejsc. W zamian za wysłuchanie ich apelu chore pensjonariuszki zobowiązały się modlić za długie i szczęśliwe życie papieża. Podobną prośbę wystosowała przełożona do Stolicy Apostolskiej o erygowanie wewnątrz przytułku „la Scala Santa” oraz figury św. Piotra apostoła w zakrystii kościoła św. Tekli. Nawiedzając bowiem w każdy piątek schody święte, a w każdą pierwszą niedzielę statwę św. Piotra, „Zitelle” miałyby możliwość uzyskiwania odpustów, jakie otrzymywali wierni wizytujący wymienione, oryginalne miejsca święte w Rzymie. Wychodząc naprzeciw powyższym apelom, papież zgodził się na ufundowanie na terenie szpitala św. Ducha wszystkich obiektów kultu religijnego, o jakie prosiły pensjonariuszki „Conservatorio”<sup>40</sup>. Na mocy rozporządzenia papieskiego z 1765 r. odpust zupełny można było również uzyskać za gorliwe wypełnianie praktyk religijnych. Warunkiem jego uzyskania było regularne przystępowanie do sakramentu spowiedzi i Eucharystii w uroczystości i święta maryjne: Oczyszczenia („Purificazione”), Wniebowstąpienia („Assunzione”), Narodzenia („Natività”) i Poczęcia („Concezione”) oraz odmawianie w czasie ich trwania różańca i litanii. Dodatkowo oczekujący odpustów musieli przyjmować sakrament Eucharystii podczas organizowanej co miesiąc dla całego szpitala komunii generalnej<sup>41</sup>.

Wprawdzie rodzaj, sposób i porządek odprawiania modlitw i nabożeństw obowiązujących pensjonariuszki przytułku był określany przez specjalne regulaminy, to jednak ogólny i bezpośredni nadzór nad ich praktyczną realizacją należał do przełożonej. Właśnie ona pilnowała precyzyjnego wypełniania przez „Zitelle” wszystkich punktów regulaminu życia codziennego, troszczyła się o rzetelne i punktualne wykonywanie zajęć fizycznych i obowiązków duchowych, dbała o ich katechizację i pobożność. Miała uczestniczyć wspólnie z nimi w odbywających się w kościele i kaplicy mszach i nabożeństwach, jak też być obecna przy posiłkach, podczas których nadzorowała modlitwy, czytanie lektur

<sup>39</sup> Nr 3: Privilegia et Iura pro Archiospedale S. Spiritus in Sassia de Urbe, T. XII.

<sup>40</sup> Nr 1305: Indulgenza per le febricanti 1661, s. 173; Nr 1305: Indulgenza della Scala Santa per il Conservatorio 1661, s. 172.

<sup>41</sup> Nr 1305: Indulgenze per le Zitelle del Conservatorio 1665, s. 203-204.

religijnych i naukę katechizmu. Jej zadaniem było również troszczenie się o dobrą dyscyplinę, zwłaszcza wśród najmłodszych pensjonariuszek, dbanie o godne i pobożne ich zachowanie w czasie wykonywania praktyk religijnych, a w ogólnej perspektywie – o zachowanie moralnego oblicza życia w „Conservatorio”<sup>42</sup>.

Z przedstawionych rozważań wynika, że szpital św. Ducha pełnił nie tylko funkcję opiekuńczą i w pewnym stopniu leczniczą, ale także edukacyjno-duszpasterską. Życie pensjonariuszek szpitalnych miało być utrzymywane w duchu gorliwej religijności i pobożności. Każdy dzień spędzony w szpitalu był intensywnie wypełniony przeróżnymi modlitwami i praktykami religijnymi. Podopieczne przytułku modliły się i zdobywały wiedzę religijną nawet podczas pracy i spożywania posiłków. Bardzo rozbudowane praktyki religijne stanowiły ważny, o ile nie najważniejszy punkt rozkładu zajęć codziennych. W opisanym wcześniej regulaminie z 1748 r. uderza ogromna różnorodność i intensywność modlitw, wypełniających pensjonariuszkom przytułku znaczną część dnia. W aspekcie życia religijno-duchowego regulamin ten w zasadzie niczym nie różnił się od reguł życia obowiązującego w ówczesnych zakonach, zwłaszcza żeńskich.

Wspomniano już, że oprócz „Conservatorio”, w którym zamieszkiwały podrzutki płci żeńskiej w bardzo różnym wieku, tzw. Zitelle, na terenie szpitala św. Ducha działał również przytułek dla porzuconych chłopców – „Scuola dei Putti”. Według rozporządzenia z 1759 r. mogli oni być utrzymywani i wychowywani w swojej szkole na koszt szpitala tylko do 12. roku życia. Po osiągnięciu tego wieku mieli być oddani na naukę rzemiosła i zawodu („ad artem”) lub w adopcję. Tylko nieliczni, dla których nie udało się znaleźć opieki u osób spoza szpitala, mieli prawo pozostać w szkole dłużej, aż do czasu znalezienia dla nich odpowiednich opiekunów czy osób adoptujących. Determinacja, z jaką starano się ograniczyć do minimum liczbę porzuconych chłopców w „Scuola dei Putti”, wynikała z niemożności znalezienia dla nich pracy i zatrudnienia na terenie szpitala<sup>43</sup>. Rezultatem tego była zawsze bardzo niska, w stosunku do „Zitelle”, liczba przebywających w przytułku chłopców. Przeciętnie, w XVII i XVIII w., zamieszkiwało ich tam ponad dziesięciokrotnie mniej niż kobiet w „Conservatorio”. Z reguły w szkole przebywało od 50 do 60 podopiecznych płci męskiej<sup>44</sup>. W porównaniu więc z „Zitelle del Conservatorio”, których liczba w niektórych latach XVII stulecia przekraczała nawet 1000 osób, pod wzglę-

<sup>42</sup> Zob. przypis 27, cap. XI; Nr 1414B: Stato dell'officij [...], s. 41.

<sup>43</sup> Nr 64: Relazione delle Cose della Casa di Santo Spirito nell'anno 1759, s. 79-80.

<sup>44</sup> Nr 1305: Anonimowy rękopis z 1631 r., paragraf „Circa gl'esposti maschi”; Nr 1296: Intorno a quello spetta a Monsignore Commendatore.



dem statystycznym wychowywani w szkole chłopcy stanowili w skali całego szpitala – przytułku zjawisko dość uboczne i marginesowe.

\*

Jednym z najważniejszych zadań i celów realizowanych wobec podopiecznych „Scuola dei Putti”, podobnie jak w wypadku „Zitelle del Conservatorio”, było wychowanie religijne i nauczanie zasad wiary katolickiej. Za kształcenie i rozwój duchowo-religijny chłopców odpowiedzialny był w głównej mierze „Maestro di Scuola”. Faktycznie jednak o ich edukację religijną dbali wszyscy związani ze szkołą „Ministri e Maestri”, którzy uczyli porzuconych chłopców zarówno „la Dottrina Cristiana”, jak i pisania, czytania oraz sztuk i kunsztów, do których przejawiali skłonności i uzdolnienia („arti alle quali si vedono indicati”)<sup>45</sup>. Przykładowo w 1759 r., zgodnie z instrukcją, nauki katechizmu zobowiązany był udzielać co 15 dni „Canonico” Ambrosetti. Z tą samą częstotliwością miał on również przygotowywać „Zitelle del Conservatorio” do pierwszej komunii św.<sup>46</sup>

W rozwijaniu wiary i pobożności uczniów szkoły dla podrzutków istotne znaczenie miało prowadzenie i przestrzeganie aktywnego życia sakramentalnego. Częste przystępowanie do sakramentu pojednania umożliwiało im stała obecność spowiednika, tego samego zresztą, który służył swoją posługą pensjonariuszkom „Conservatorio”<sup>47</sup>. Starsi chłopcy, mogący przyjmować już sakrament spowiedzi i komunii, byli zobowiązani spowiadać się raz w miesiącu. Do stałych obowiązków podopiecznych szkoły należało również uczestnictwo w porannej mszy św. Mieli oni kroczyć na mszę do kościoła dwójkami, z należytą skromnością i w obecności stałego przewodnika („con la solita guida e modestia”). Nikt nie mógł się oddalać i wychylać z ustalonego szyku pod żadnym pretekstem. Część chłopców umiejących śpiewać uczestniczyła w chórze uświetniającym codzienne poranne msze św. Zobligowani oni byli do szczególnej dyscypliny i podlegali rządowi „Maestro di Capella”, którego w trakcie uroczystości i nabożeństw kościelnych mieli bezwzględnie słuchać i który uczył ich śpiewu i muzyki. Chłopcy uczestniczący w chórze ubrani byli w komże („cotte”) i mieli się odznaczać wzorową schludnością i czystością. Wychodzenie na poranne

<sup>45</sup> Nr 3098: Nie datowany i anonimowy rękopis zaczynający się od podtytułu „Piazza dell’ Operi Pie di Roma”, Cap. III.

<sup>46</sup> Nr 64: Relazione delle Cose [...].

<sup>47</sup> Nr 1305: Ordini per la Chiesa di S. Tecla, e per li Confessori delle Monache, 1660, Virgilio Spada Commendatore, s. 33-34.

msze i na chór stwarzało sprzyjające warunki i okazje do samowolnego odłączenia się od grupy i włączenia się po kościele, szkole, a nawet wychodzenia poza szpital, co zdaniem „Commendatore” Giovaniego Battisty Ruini, stanowiło w 1587 r. podstawowe nadużycie ze strony chłopców („ruina principal loro”). Chcąc zapobiec tym nieprawidłowościom i marnotrawieniu czasu, bardzo precyzyjnie ustalono terminy wychodzenia do kościoła, określano dokładnie czas modlitwy i śpiewu, a także powrotu do szkoły. Wszystkie odstępstwa od ustalonego harmonogramu oraz wyjścia chłopców na zewnątrz szpitala, w tym także w celu uczestniczenia w chórze w innych kościołach, były rygorystycznie zabronione i mogły nastąpić jedynie za osobistym pozwoleniem „Commendatore” lub „Maestro di Capella”. W 1587 r., oprócz osób wyżej wymienionych oraz „Maestro di Scuola”, prawo nadzoru nad porzuconymi chłopcami, głównie w czasie odprawiania praktyk religijnych, miał również przełożony kościoła szpitalnego („Il Priore della Chiesa”). Uprawniony on był do korygowania zachowania chłopców, jak też wymierzania różnorodnych kar w wypadku postępowania niezgodnego z normami moralno-obyczajowymi. Ogólnie wszyscy przełożeni związani w jakikolwiek sposób z kierowaniem i wychowywaniem chłopców byli zobligowani do traktowania swoich podopiecznych jak własnych dzieci, zaspakajania ich wszystkich potrzeb w zakresie wyżywienia, ubrania, zdrowia, spania oraz dostarczania przedmiotów niezbędnych do nauki<sup>48</sup>.

W uzupełnieniu rozważań na temat życia religijnego porzuconych chłopców należy dodać, że niektórzy z nich, znający różaniec czy koronkę („la corona”), byli zobowiązani odmawiać je na głos w kościele, podobnie zresztą jak i litanie<sup>49</sup>. Istniał również zwyczaj czytania lektury religijnej przez jednego z uczniów szkoły w czasie śniadania i kolacji<sup>50</sup>.

---

<sup>48</sup> Nr 12 bis: Ordini del Reverendissimo Monsignore G. B. Ruini [...].

<sup>49</sup> Tamże, s. 12.

<sup>50</sup> Nr 1414B: Stato dell’officij [...], s. 22-23.

THE RELIGIOUS LIFE  
OF THE CHARGES OF THE HOLY SPIRIT HOSPITAL IN ROME  
IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES

S u m m a r y

The Holy Spirit hospital was founded by Innocent III in Rome in 1198. It was administered and run by the order of Holy Ghost Fathers. For many ages it was the greatest hospital in the Christian world and it specialized mainly in the care about abandoned children. The majority of those children, after an approximately ten year-period stay in the homes of non-hospital wet nurses, were given to service, to learn craft or marry. Some part of them, however, remained in the hospital. The girls were located in the so-called Conservatorio, whereas the boys in the so-called Scuola dei Putti.

The charges of the Holy Spirit hospital in Rome, similarly as in other charitable institutions of this type, received religious education and religious practices. The religious life in the hospital under discussion was formed by the religious who permanently stayed there (Holy Ghost Fathers and Mothers). The hospital had direct links with the Vatican, and this obliged it to develop particular religious zeal among its charges. Being a papal hospital („Archiospedale Apostolico”) it constituted a pattern and model for other hospital institutions, also in the sphere of the formation and organization of a religious life.

Baptism was deemed a very important fact in the process of the formation of religious attitudes in foundlings. They were baptized immediately after being admitted to the hospital, and then they received the Holy Communion at the age of 12. The children who stayed longer in the poor-house. There they received the sacrament of confirmation.

The hospital charges often had to go to confession and receive the holy communion. The record of religious practices developed and binding in the hospital was extremely rich. The type and intensity of religious practices depended on the age of the inmates. Each day began with morning services, prayers and the holy mass. Having fulfilled the spiritual duties, all the inhabitants of „Conservatorio” went to breakfast, and then they started their daily physical works. They also had to listen to and recite the Catholic doctrine and sing spiritual songs. After the morning works there was lunch, during which religious texts were being read, they prayed for the deceased inhabitants and benefactors of the hospital. After lunch all the charges of the poor-house went back to their work. Their day closed with supper and common evening prayers.

*Translated by Jan Kłos*